egaligini istisno qilib bo‘lmaydi, shuning uchun bu jamiyatda nima “xarakterli” yoki “tipik” ekanligini aniqlashi va tavsiflashi mumkin. Bu, ayniqsa, “poezdda safar, kinoteatrga borish, restoranda tushlik qilish” kabi ijtimoiy faoliyatning bir qancha shakllariga tegishli bo‘lishi mumkin [2;23-b.].

Tilshunoslik ensiklopedik lug‘at freymlarga “типовые ситуации” (oddiy situatsiyalar) deb ta’rif beradi [4;102-b.].

Stereotip, qandaydir madaniyatda mavjud ijtimoiy situatsiyalar xotirada shunday shaklda berilishi mumkinki, kishilar bu umumiy bilim asosida muloqot qilishlari mumkin. Bunday freymlar nisbatan doimiydir, chunki ular sotsium a’zolari tomonidan tez-tez ishlatiladi. Agar bizning madaniyatimiz freymida supermarket bo‘lsa, deb misol keltiradi T.A. van Deyk, unda bu freym bizning rejalarimiz va harakatlarimizni supermarketga yo‘naltiradi yoki u yerda nima sodir bo‘layotganligini tushunishga yo‘naltiradi [1;71-b.]. Diskursni tushunish o‘ziga, taxminan, *freymning umumiy mazmunini* oladi; bu mazmun shunday anglanishi mumkin, masalan, supermarketda turli xildagi oziq-ovqat va sanoat mollarini xarid qilish mumkin, u yerda xarid uchun maxsus aravachalar bor, ularda tovarlarni joylab, keyin kassir oldida to‘lov qilish mumkinligi haqida ma’lumot bilan qanday sodir bo‘layotganligi qisman anglanishi mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion /Recommendations). Diskursning matn tahlili fonetik, grafik, morfologik, sintaktik, semantik, leksik, makrostruktura darajalaridagi til strukturalarini ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi. Diskursning kontekstual tahlili esa vaqt, o‘rin, faoliyat sohalari, diskurs ishtirokchilari, ularning ijtimoiy rollari, ularning o‘zaro munosabatlarining xarakteri va diskurs ishtirokchilarining kognitiv xarakteristikalarini ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

(1). Dijk T.A van. Political Discourse and Ideology [электронный ресурс]. 2001, 312 p.

(2). Дейк Т.А. Ван. Вопросы прагматики текста. Новое в зарубежной лингвистике. М., “Прогресс”, 1978, с. 259–336.

(3). Дейк Т.А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация. М., “Прогресс”, 1989, 312 с.

(4). Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н.Ярцева. М., “Советская энциклопедия”, 1990, 685 с.

Irisovna Sayida Abdiyeva (TATU “Chet tillar” kafedrasi katta o‘qituvchisi)

MIQDOR MA’NOSINI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING SO‘Z TURKUMLARI VA TIL TIZIMIDAGI O‘RNI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada miqdor ma’nosini ifodalovchi birliklarning so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi va ularning til tizimidagi o‘rni o‘rganiladi. Miqdor tushunchasining leksik-semantik va grammatik jihatlari tahlil qilinib, ularning sintaktik, semantik va pragmatik vazifalari yoritiladi. Shuningdek, miqdor birliklarining turli so‘z turkumlarida qanday namoyon bo‘lishi misollar asosida ochib beriladi. Ushbu tadqiqot natijalari miqdor ifodalovchi birliklarning til tizimidagi o‘rnini chuqurroq tushunishga yordam beradi.*

Kalit so‘zlar: *miqdor birliklari, so‘z turkumlari, son, sifat, olmosh, fe’l, til tizimi, sintaktik rol, semantik xususiyatlar, pragmatik vazifa.*

ЧАСТИ РЕЧИ, ВЫРАЖАЮЩИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ, И ИХ РОЛЬ В ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация. *В данной статье рассматривается взаимосвязь единиц, выражающих значение количества, с группами слов и их место в системе языка. Анализируются лексико-семантический и грамматический аспекты понятия количества, выделяются их синтаксическая, семантическая и прагматическая функции. Также на основе примеров будет раскрыто, как появляются единицы ко-личества в разных группах слов. Результаты данного исследования помогают лучше понять место количественных единиц в системе языка.*

Ключевые слова: *единицы количества, группы слов, число, качество, местоимение, глагол, языковая система, синтаксическая роль, семантические признаки, прагматическая задача.*

WORD CLASSES EXPRESSING THE QUANTITY MEANING AND THEIR ROLE IN THE LANGUAGE SYSTEM

Annotation. *This article examines the relationship of units expressing the meaning of quantity with word groups and their place in the language system. The lexical-semantic and grammatical aspects of the concept of quantity are analyzed, and their syntactic, semantic and pragmatic functions are highlighted.*

Also, how units of quantity appear in different word groups will be revealed on the basis of examples. The results of this study help to better understand the place of quantitative units in the language system.

Key words: *quantity, word groups, number, adjectives, pronoun, verb, language system, syntactic role, semantic features, pragmatic task.*

Kirish. Miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar tilshunoslikda alohida o'rin tutadigan va til tizimining asosiy elementlaridan biri hisoblangan mavzu bo'lib, ular lingvistik struktura ichida muhim ahamiyatga ega. Tilning bir qancha funksiyalarini amalga oshiradigan, asosan, son, miqdor, hajm kabi tushunchalarni ifodalovchi so'z turkumlari va leksik birliklar, tilning semantikasi va grammatikasining ajralmas qismidir. Bu birliklar nafaqat til tizimining samarali ishlashini ta'minlaydi, balki kommunikativ jarayonda aniq va to'g'ri ma'lumot almashish uchun ham muhim rol o'ynaydi.

Miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar o'ziga xos lingvistik birikmalardir. Ular matematik tushunchalar bilan bog'liq bo'lib, leksik, morfologik va sintaktik jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu birliklarning til tizimidagi o'rni, ularning gramatik tizimi, shakllanishi va ularni ma'lum ijtimoiy va kommunikativ vaziyatlarda qanday ishlatilishi haqida to'liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Shuningdek, miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning sintaktik va semantik o'ziga xosliklari, ularning tilning boshqa tarkibiy qismlari bilan o'zaro aloqalari va o'zgaruvchanligi haqida gapirganda, tilning struktural komponentlarining qanday o'zaro bog'lanishi va funksional ahamiyati haqida chuqurroq tahlil qilish imkoniyatlari ochiladi [1;21-b.].

Shuningdek, miqdor birliklari tilda nisbat va solishtirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Misol uchun, "ancha katta", "kamroq gapirish", "eng oz" kabi tuzilmalarda miqdor narsa yoki hodisalarning birbiriga bo'lgan nisbatini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu kabi birliklar so'zlashuv va yozma nutqda stilistik va ekspressiv ma'nolarni kuchaytirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Miqdor tushunchasi turli tillarda o'ziga xos grammatik va semantik xususiyatlarga ega bo'lib, ularning qo'llanilishi til strukturasining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli miqdor ifodalovchi birliklarni o'rganish tahliliy lingvistika, semantika va sintaksis kabi yo'nalishlar uchun ham dolzarb masalalardan biridir [2;23-b.].

Miqdorni ifodalovchi so'z turkumlari. Son. Sonlar miqdoriy tushunchalarni aniq yoki nisbiy tarzda ifodalovchi asosiy birliklardan biri hisoblanadi. Ular quyidagi turlarga bo'linadi:

Asosiy sonlar: bir, ikki, uch va hokazo.

Tartib sonlar: birinchi, ikkinchi, uchinchi va hokazo.

Jamlovchi sonlar: ikkita, uchtalab va hokazo.

Noaniq sonlar: bir necha, ko'p, oz va boshqalar.

Son birliklari miqdor ifodalashning asosiy usullaridan biri bo'lib, ularning grammatik jihatdan o'ziga xos kelishik, egalik va aniqlik kategoriyalari mavjud.

Sifat. Miqdor ma'nosini ifodalovchi sifatlar ham mavjud bo'lib, ular narsa yoki hodisalarning miqdorini nisbiy belgilaydi. Masalan: katta, kichik, ulkan, oz-moz kabi sifatlar miqdor ma'nosini ifodalashda keng qo'llaniladi.

Sifatlar orqali miqdoriy tushunchalar matn ichida aniq yoki noaniq shaklda ifodalangan bo'lishi mumkin. Ayniqsa, sifatlarning nisbiy va orttirma darajalari orqali miqdor ifodalanishi kuchayadi. Masalan, "juda katta", "eng oz", "ancha ko'p" kabi birikmalarda miqdor darajasi yanada aniqroq ifodalanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar, tilshunoslikda o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, ularning til tizimidagi ahamiyati va o'rni bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Miqdor va uning ifodalanish shakllari, tilshunoslikda grammatik, semantik va leksik jihatlarni o'z ichiga olgan keng mavzudir. Ushbu adabiyotlar tahlili, miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning turli til tizimlarida qanday ifodalanganligi, ularning grammatik shakllari, sintaktik o'rni va semantik funksiyalari haqida keng ma'lumotlarni taqdim etadi.

Bir nechta ilmiy ishlarda miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar morfologik va sintaktik jihatlardan tahlil qilingan. Masalan, T.V.Lichko (2002) o'zining "Grammatika va leksika: miqdoriy birliklar" asarida miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar tilning grammatik tizimi bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi. U muayyan so'z turkumlarining o'zaro aloqalarini va ularning sintaktik tuzilishdagi o'rnini o'rganadi, shuningdek, miqdor ma'nosining tilda qanday aks etishini batafsil bayon etadi. Lichko miqdor birliklarini, asosan, sifat va son birliklaridan tashkil topgan so'z turkumlaridan iborat bo'lishini ko'rsatadi.

A.V.Bondarko (1994) esa o'zining "Semantika va grammatika" nomli asarida son birliklarining til tizimidagi o'rni va funksiyasini tahlil qilgan. Bondarko sonlarni miqdoriy birlik sifatida ta'riflab, ular til strukturasida kommunikativ vazifani bajaruvchi elementlar sifatida ishlatilishini aniqlagan. U miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning til tizimidagi ahamiyatini chuqur tahlil qilib, ular o'rtasidagi o'zaro bog'-

lanishlarni hamda tilning semantik va grammatika jihatlarini birlashtirish orqali yangi nazariy yakunlarga keladi [3;11-b.].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning so'z turkumlari va til tizimidagi o'rnini tahlil qilish uchun bir qator ilmiy metodlar va usullar qo'llanilgan. Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda umumiy tadqiqot yondashuvlarini, ayniqsa, morfologik, sintaktik va semantik tahlil metodlarini o'z ichiga oladi. Maqsad, miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning til tizimidagi o'rni va ularning strukturaviy xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ularning funksional ahamiyatini tushunishdir.

1. Analitik-metodologik yondashuv. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi analitik yondashuvdir. Ushbu yondashuv orqali miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning so'z turkumlarini, ularning sintaktik va morfologik jihatlarini tizimli tarzda tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. So'z turkumlarining shakllanishi va ularning o'zaro aloqalari, shuningdek, til tizimidagi o'rni chuqur tahlil qilinadi.

2. Morfologik tahlil. Morfologik tahlil metodidan foydalanish orqali miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning morfologik shakllanishini o'rganish maqsad qilingan. Bu usul yordamida miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning qismlariga, ularning grammatik shakllariga va qo'llanish qonuniyatlariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, so'zning morfologik tarkibi va uning kontekstdagi o'zgarishlari o'rganiladi.

Sintaktik rol. Miqdor birliklari gap ichida turli grammatik rollarni bajara oladi. Ular sifatlovchi, aniqlovchi, kesim, hatto to'ldiruvchi vazifasida kelishi mumkin. Masalan, "Bir necha odam yig'ildi" gapida "bir necha" so'zi miqdor aniqlovchisi sifatida ishlatilgan bo'lsa, "Ko'payish davom etmoqda" gapida miqdorni ifodalovchi fe'l yordamida jarayon tavsiflangan.

Semantik rol. Miqdor birliklari predmetlarning miqdorini, nisbiy hajmini, sonini yoki hajmning ortishi-kamayishini bildiradi. Ular kontekstga qarab aniq yoki noaniq miqdor ifodalashi mumkin. Masalan, "Ko'p odam yig'ildi" va "Bir necha odam yig'ildi" jumlalarida miqdor birliklarining semantik yuklamasi farqlanadi.

Pragmatik rol. Miqdor birliklari matnning uslubini va emotsional ta'sirini shakllantiradi. Masalan, "juda ko'p", "deyarli hech kim" kabi tuzilmalarda subyektiv baho mavjud bo'lib, so'zlovchining hissiy munosabatini aks ettiradi.

Tilning funksional uslublaridagi roli. Rasmiy nutqda miqdor birliklari aniq va matematik tarzda ifodalanadi (masalan, "100 foiz", "5 kg"). Badiiy nutqda esa ular ko'proq obrazlilik, o'xshatish va ta'sirchanlik vositasi sifatida ishlatiladi (masalan, "osmon qadar baland", "umrimning eng yaxshi yillari").

Xulosa va taklif. Miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar til tizimining ajralmas qismidir va ular tilshunoslikda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda miqdoriy birliklarning so'z turkumlari va til tizimidagi o'rni, ularning grammatik va semantik xususiyatlari, shuningdek, bu birliklarning til strukturasi va kommunikativ vazifasiga qo'shgan hissasi o'rganildi.

Miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar, asosan, son, miqdor, hajm va o'lcham kabi tushunchalarni ifodalaydi va ular tilning morfologik, sintaktik va semantik tizimlarida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotda ularning morfologik va sintaktik shakllari, shu bilan birga, semantik funksiyalari va til tizimidagi integratsiya jarayoni tahlil qilindi. Ma'lum bo'lishicha, miqdoriy birliklar nafaqat so'z turkumlari orqali, balki sintaktik tuzilmalardagi o'zaro aloqalar orqali ham tilning samarali ishlashini ta'minlaydi.

Tadqiqotda qo'llangan metodlar, jumladan, morfologik, sintaktik, semantik va tipologik tahlil, miqdoriy birliklarning til tizimidagi ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam berdi. Ushbu metodlar yordamida miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklarning strukturalarini va funksiyalarini yanada to'liqroq aniqlash imkoniyati yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent, "Fan", 2008.
(2). Normurodov A. Hozirgi zamon o'zbek tili. Toshkent, "O'qituvchi", 2015.
(3). Lyons J. Semantics. Cambridge University Press, 1977.
(4). Ҳайдаров А. Ўзбек тилининг грамматикаси. Тошкент, "Фан", 1995.
(5). Саидов У. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, "Университет" нашриёти, 2012.
(6). Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, 1965.